

У ГЛИБ ВІКІВ

УДК 94 (477.51)«XVI»

Ігор Кондратьєв

БИТВА «ПІД РІПКАМИ» 1651 р.

У статті робиться спроба більш повно відтворити хід «Битви під Ріпками» 26 червня (6 липня) 1651 р. Перебіг цього конфлікту виявився невдалим для козацького війська, армії Великого князівства Литовського вдалося оточити Чернігів та захопити Київ. Однак дії козацьких сил у тилу литовської армії не дали можливості об'єднатися Я. Радзивілу із основними силами Польської корони.

Ключові слова: Лоевська переправа, Ріпки, Чернігівський полк, армія Великого князівства Литовського, польний гетьман Я. Радзивіл, чернігівський полковник С. Пободайло.

Історія воєн – це історія перемог та поразок, й хоча інтерес дослідників прикутий здебільшого до перших, повну картину війни неможливо відтворити без вивчення усіх її аспектів. Так звана «Битва під Ріпками» (чи «Друга лоевська битва») 26 червня (6 липня)¹ 1651 р. стала одним із найкривавіших епізодів боротьби українського народу за незалежність середини XVII ст. На сьогодні маємо кілька ґрунтовних розвідок з історії цієї битви – як українських, так і білоруських дослідників. Порівняння публікацій, що фактично доповнюють одна одну, разом із залученням додаткових матеріалів, дозволяє нам глибше зрозуміти перебіг цього конфлікту.

На початку 1651 р. армія Великого князівства Литовського почала підготовку до нового наступу на Лівобережжя. У свою чергу до литовського кордону поспіхом підтягувалися козацькі сили – до району Любеча та Лоева були передислоковані три козацьких полки (під проводом Мартина Небаби, Матвія Гладкого та Прокопа Шумейка) й союзні татарські загони². Між іншим, одним із сотників Небаби, вочевидь, був Петро Дорошенко – майбутній гетьман України³. Загальна чисельність цього угруповання (станом на квітень) сягала двох-трьох десятків тисяч козаків (називається навіть цифра до 50000 чол.) та 12000 татар. Існують відомості, що для підсилення захисту порубіжжя сюди був направлений Тиміш Хмельницький із кількадесятитисячною армією, однак він не зміг прорватися до наміченого району⁴. У свою чергу армія на чолі з польним гетьманом Я. Радзивілом нараховувала 12800 чол.⁵

1 березня 1651 р. шляхтич С.Павша повідомляв Радзивілу, що до Любеча підійшли три полки на чолі з Небабою, Шумейком та Гладким і що значні сили розміщені також між Любечем та Лоевим. Цю інформацію підтверджував і посол Радзивіла Мисловський. Він доповідав, що литовському війську протистоять Чернігівський та Ніжинський полки на чолі з Небабою та Пободайлом, а також Київський та Переяславський полки⁶. Козацькі гарнізони захищали й інші переправи через Дніпро. 2 березня чернігівський наказний полковник П. Забіла у листі до гомельського підстарости зазначав, що козацькі гарнізони у Боровичах та Яриловичах розташовані немовби для самооборони, адже «недавно з вашої сторони пани ляхи вчинили напад і захопили нашу сторожу». На цьому наголошував і сам Мартин Небаба у листі до підстарости від 21 березня⁷.

Вочевидь загальна кількість козацьких військ не перевищувала 30 тисяч чоло-

© Кондратьєв Ігор Вікторович – к. і. н., доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

вік. Уже згаданий Павша в листі від 7 квітня зазначав, що біля Чернігова та Любеча зібралася чимала кількість рядових козаків, які пильнують лоевську та речицьку шляхти та збираються в наступ. Немовби вже й призначений час цього наступу – на 3 травня (20 квітня) 1651 р., коли підсохне земля⁸.

Станом на травень 1651 р. розташування українських козацьких полків виглядало таким чином: київський полковник А. Жданович стояв біля Чорнобиля, ніжинський полк С. Пободайла – під Лоевом (Пободайло особисто керував спорудженням на Лоевській переправі редутів і шанців), війська чернігівського полковника М. Небаби були дислоковані на р. Сож та біля Ріпок⁹. Передові козацькі ватаги стерегли переправи через Сож та Дніпро. По Дніпру та на шляхах були виставлені дозори, організована боротьба з литовськими шпигунами¹⁰. Наприклад, був заарештований шляхтич Фацко (Фац, Хващ). Між іншим, М. Небаба пропонував обміняти на Фаща козаків, що опинились у литовському полоні¹¹. З півночі війська Небаби прикривав наказний полковник С. Окша, що отаборився у Стародубі¹². Стародубська залога згадана у «Распросной речи в Посольском приказе» у записях від 12 квітня 1651 р.: «а другое де войско у Хмельницкого стоит и збираетца от Стародуба к Любечю и к Лоеву за Днепром»¹³.

Як зазначає А. Гурбик, розташування козацького війська було дуже вдалим, Лоевський брід охороняли усього 300 козаків, а основні сили – це 15 тисяч повстанців, були розташовані у двох таборах «під Ріпками», десь неподалік один одного. Однак розпорошеність козацького війська стала й однією з причин його поразки¹⁴.

У травні 1651 р. відбулося перше серйозне зіткнення – козацька сотня була розбита під Яриловичами, а литовський передовий загін зазнав поразки біля Сожу. 9 травня козаки першими здійснили вилазку: «Перед Николиным днем (9 травня) сто человек козаков ходили в загон в литовскую сторону в Гомельской уезд и тех де козаков в селе Ериловичах литовские люди побили всех на голову». Опісля (десь до 15 травня) вже козаки Небаби розгромили біля с. Яриловичів загін литовського війська чисельністю 1 тис. чоловік («литовских людей всех тысячу человек побили на голову»¹⁵). Як бачимо, обидві сторони намагалися перебрести контроль над Яриловичами, що охороняли стратегічну переправу через Сож.

За наказом Хмельницького Небаба надсилав до Гомеля полковників Забілу та Окшу із 7-тисячним козацьким загonom, по дорозі до них приєднуються інші козацькі частини та якась частка місцевого населення. Кількість загону зростає до 17 тисяч. 26 травня розпочалася невдала осада Гомельського замку. Цікаво, що відібрані у гомельської шляхти дорожочинності козаки відправили до с. Яриловичі («Ериловичі»), де вочевидь була розміщена козацька тилова база. Другий загін (4 тисячі козаків та 500 татар) під командуванням Шохова був направлений через Брянщину (за домовленістю із брянським воєводою Д. Великогагіним) до Рославля та Кричева. Мета – будь-якою ціною зірвати похід Радзивіла в Україну. У разі перемоги планувалося розгортати наступ до Бихова. 9 червня цей загін повернувся назад, мабуть, зустрівши сильний супротив¹⁶.

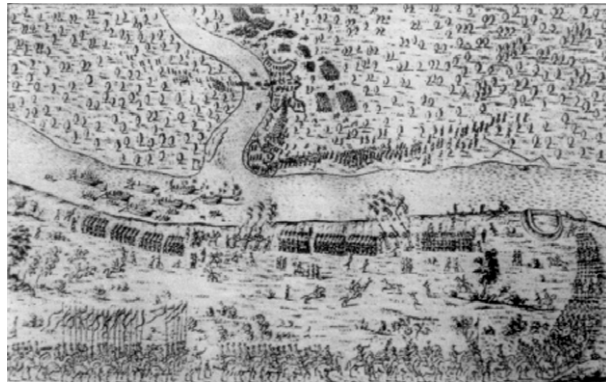
3 червня (13 червня) до речицького табору Радзивіла приїздить козацьке посольство на чолі з С. Пободайлом¹⁷. Існують відомості, що посланці передали польному гетьману лист Хмельницького, у якому той просив його не йти на Лівобережжя, у свою чергу обіцяючи вивести усі козацькі загоны з Правобережжя Дніпра. Радзивіл немов би погодився на цю пропозицією, однак посланці були затримані в таборі якнайдовше (на думку Ю. Мицика, Радзивіл був ображений на неласкавий прийом його гінця Хмельницьким, тому й козацьких послів прийняв лише на другий день і взагалі прагнув не миру, але війни¹⁸). До того ж, Радзивіл вдався до дезінформації – надіславши 21 червня (1 липня) загін у 2500-3000 воїнів на чолі із стражником Мирським немовби під Рославль на допомогу Смоленську. Це повинно було впевнити Небабу у тім, що зіткнення не відбудеться¹⁹. Однак відомо, що 30 червня (9 липня) козаки, що знаходились під Гомелем (козацький корпус так і не зміг взяти добре укріплене місто), отримали наказ М. Небаби «днем та вночі повертатися назад»²⁰.

**Прийм козацьких послів Я. Радзивілом
(гравюра А. ван Вестерфельда)²¹.**

спускалась Дніпром із гарматами на байдаках. По Дніпру спустили і таки собі «гуляй-городки» – споруди з колод, за якими можна було сховатися від вогню під час штурму Лоева. 26 червня військо Радзивіла було готове до бою, трьома пострілами з гармат був даний сигнал Мирському, який у цей час непомітно наблизився до козаків з тилу²².

26 червня (6 липня) розпочалась «Битва під Ріпками» («Друга Лоевська битва»). Побачивши вороже військо, козаки зайняли позиції (як уже зазначалося, чисельність козацької залози дорівнювала 300 чол.²⁴), але тут в їхній тил ударив загін Мирського. Після запеклого бою супротив козаків був зламаний, більшість залози загинула, лише якісь частини вдалося відступити до Любеча. П'ятеро поранених, що вирвалися з оточення, попрямували до Небаби. Розуміючи, що Небаба може вдарити по загону Мирського, останньому було наказано зайняти оборону та забезпечити переправу основних сил²⁵.

**Друга Лоевська битва
(малюнок А. ван Вестерфельда)²³.**

За відомостями польських хронікерів, ледь не за годину («надзвичайно швидко»), коли ще не встигли переправитися усі хоругви Радзивіла, до Лоевської переправи вже підходило основне п'ятнадцятитисячне козацьке військо. М. Небаба, дізнавшись, що «же ляхи прийшли на те місце, де їх залога була, але небагато ляхів», вирішив розбити загін Мирського до того часу, як переправляться основні сили. Поспіхом були зібрані всі наявні ресурси і спішно спрямовані до Лоева. Хоча А. Гурбик схиляється до думки, що основний бій розпочався ополудні²⁶, коли й підійшли основні козацькі війська. Вдаривши по загону Мирського, Небаба залишив відкритими свої фланги, припускаючи, що основні литовські сили ще на правому березі. Але три литовські хоругви вже знаходились на Лівобережжі за чверть милі від загону Мирського. Несподіваний удар з флангу вирішив долю битви, дезорганізовані козаки, зазнавши чималих втрат, відступили. У бою загинув і сам Небаба. Здобутком литвинів стали 14 (за іншими даними – 20) козацьких прапорів – хоругв²⁷. На честь цієї перемоги Радзивіл віддрукував пам'ятну медаль, а придворний художник Абрахам ван Вестерфельд намалював серію батальних полотен²⁸.

З літопису «Самовидця»: «войско литовское переправується през Днепр. Старший казацкий Небаба, полковник черниговский, порвавшись несправне і скочил проти-

вко тому войску справному, которого зараз тоє войско литовское зломило и много козаков порубало, и того самого Небабу, неуважного полковника, там же стято...»²⁹.

Мужність козаків та самого Небаби була високо оцінена литовським гетьманом Я. Радзивілом. У листі до дружини 26 червня 1651 р. він порівняв полковника з відомим полководцем Кричевським³⁰. З листа якогось литовського воїна відомі й останні хвилини М. Небаби – втративши коня, той бився пішим з двома ворогами, отримавши поранення в праву руку, бився лівицею до кінця. На вбитому полковнику був зелений атласний жупан, коштовний панцир, поверх якого була лосина шкіра з золотими гудзиками та шнурком, озброєння також було коштовне – шабля в оправі, з прикрас були каблучка на пальці та золотий хрест. Автор пише: «Товариш, що його вбив, узяв каптан, в якому було 7000 золотих – то йому князь (Радзивіл. – **І.К.**) дарував, а Небабу велів поховати і висипати велику могилу»³¹.

Разом із Небабою загинули ще три полковники – Півторакожух, Капуста та Кравченко. У битві також загинуло щонайменше 4 тисячі кінних козаків, чимало потрапило в полон, серед них і небіж Небаби, полкові сотники, чернігівський полковий писар. У літопису Самовидця в поразці козацького війська були звинувачені козацька чернь, що начебто злегковажила противника: «зоставали безпечно, болшей бавячися п'янством, аніжели осорожностію, розуміючи, же юже незвитяжними zostали»³². Тогочасні мемуаристи ВКЛ відзначали, що, дізнавшись про відволікаючий «похід» Мирського під Смоленськ, козаки втратили пильність («загуляли»)»³³.

Як уже зазначалося, основний табір Небаби знаходився біля Ріпок, від яких до лоевської переправи усього 24 км³⁴. Постає питання, де був другий табір козаків? Здається цілком логічним, що загін Мирського став переправлятися зі сходом сонця (на початку липня сонце сходить біля 4 ранку), година пішла на налаштування переправи, бій із козацькою залогою навряд чи тривав більше години. Відповідно не пізніше 6.00 ранку до Небаби вже скакали п'ятеро вершників з повідомленням про напад. Швидкість коня рясю становить до 12 км/год. (галопом – 22 км/год., але в нормальних умовах галопом коні можуть пересуватися лише 10-15 хвилин (тренувані – до 30 хвилин), згодом вершник вимушений переводити коня на рись чи звичайний крок – 5 км/год.).

Згадаємо повідомлення, що перші козацькі загони з'явилися через годину після початку переправи. Відповідно, не пізніше 7.00 з'явилися перші козаки із ближнього табору. Відповідно, відстань до першого стану військ Небаби становить не більше 6-8 км (півгодини до табору – півгодини звідти). Основне військо підійшло ближче до 12.00 – 13.00 («у полудень»³⁵.) й відразу вступило в бій. Відстань від лоевського перевозу до Ріпок становить усього 24 км.

Між іншим, шлях від Лоева до Ріпок міг пройти лише між двома великими болотами – Замглай та Паристе, що самі по собі створюють неприступну природну перепону. Шлях до Любеча міг пролягти лише між Дніпром та болотом Паристе (через с. Каменське). Логічним здається, що ближній табір козаків знаходився десь між болотами Паристе та Замглай – це або с. Пізнопали, що на р. Вир – а це якраз біля 8 км, чи село Вир (близько 12 км). Табір міг бути розташований і ближче до Любеча – у селах Лопатні, Радулі чи Новосілках. На думку істориків-краєзнавців, бій з козаками Небаби відбувся взагалі під Пересажем, що між Любечем та Духовщиною (Малинівкою)³⁶.

Наступного дня 27 червня Я. Радзивіл наказав залишити гармати та обоз і рухатися під Ріпки до козацьких таборів Небаби та Литвичонка (Литвиненка). Табори виявилися покинутими, до рук литвинів потрапив козацький обоз та чимало худоби. У полон потрапив й провіантський обоз (200 піших козаків із самопалами, що охороняли борошно), який не знав про поразку та якраз ішов до козацького розташування³⁷.

Поразка під Лоевим спричинила паніку серед козаків, вони стали відступати до Києва та Чернігова, козацька залага (у Любечі була розміщена одна хоругва на чолі з сотником Рубанкою³⁸, вочевидь, з «черні») без бою здала й Любецький замок, залишивши відкритими брами міста: «направив (Я. Радзивіл. – **І.К.**) пана Підбереського... щоб місто (Любеч. – **І.К.**) опанували, що і сталося, бо козаків ще там zostали, але

як швидко до брами прийшли, так вони іншою вискочили». Здобутком литовського війська стали ще чотири козацьких прапори-хоругви. Залишки козацького війська (близько 10 тисяч) відійшли до Чернігова під проводом ніжинського полковника Сухині, полковників Литвиненка та Шумейка. Тоді ж до міста повернувся і Степан Пободайло. Його нашвидкуруч обрали чернігівським полковником і він відразу організував оборону Чернігова, інші частини козацької армії відступили до Києва³⁹.

29 червня війська Радзивіла підійшли до Чернігова. Незважаючи на позицію чернігівського міщанства, яке бажало уникнути бою та здатись, оборону чернігівської фортеці взяв до своїх рук новообраний чернігівський полковник Пободайло. Причому, як зазначає Ю. Мицик, Пободайло не прагнув цієї посади, але відповідально поставився до нового призначення й очолив оборону Чернігова та усього краю. Радзивіл оцінював кількість оборонців міста до 40 тисяч. Намагаючись уникнути кривавого конфлікту, він вирішив обійти Чернігів («юже там нічого не вскуравши, назад повернул на Любеч») і піти на з'єднання з польською армією до Києва. Усі спроби керманіча литовської армії виманити козаків з укріплення, виявилися марними, тому гетьман відмовляється від осади міста та повертається до Любеча. До Любеча був спрямований і обоз литовського війська⁴⁰.

Вже на початку липня 1651 р., розуміючи, що у нього замало сил, Радзивіл остаточно відмовляється від штурму Чернігова. Проблематичним був і подальший похід на Київ. Адже Чернігівська фортеця залишалася у тилу, до того ж, військові залоги треба було лишити і у захоплених

Любечі та Лоеві. Лише вдалиий наступ військ Великого князівства Литовського на Овруцько-Чернобильському напрямку (біля Чернобиля військо Радзивіла розгромило загін полковника Філона Гаркуши) дозволив Радзивілу рушити до Києва⁴². Цікаво, що 14 липня 1651 р. литовський гетьман Я. Радзивіл офірував любецькій церкві Параскеви П'ятниці частину с. Присторонь, а священику цієї церкви Флорину Ревечинському (Рев'ячичу), що «вѣрнымъ будучи, состоитъ при войскѣ Его Королевской милости въ повиновеніи», надав охоронний лист «в лагере под Любечем»⁴³. А вже 4 серпня 1651 р. військо Радзивіла увійшло у покинутий козаками Київ⁴⁴.

Незабаром після виступу головних литовських сил до Києва, Любеч осадили козаки на чолі з наказним гетьманом С. Пободайлом, чигиринським наказним (?) полковником В. Литвиненком і ніжинським полковником П. Шумейком: «Любеч зоставал з жолнерами в обложенію от козаков»⁴⁵. Знаходячись у захопленому Києві, Радзивіл отримує інформацію про активізацію козаків Чернігівського полку. Козацькі сили на чолі з Пободайлом стали здійснювати руйнівні рейди у глиб Великого князівства Литовського. З листа шляхтича Силича, написаного у серпні 1651 р.: «до сих пір любецьке військо (якого є 4000 із паном Францкевичем⁴⁶ старостою мозирським) в оточенні зостається від козаків». Козаки доходили аж до Брагіна та Загалля⁴⁷.

Був оточений і Лоев: «у Лоеві у двох блокаузах знаходиться 800 піхотинців, полковником котрих є пан Нольт. Цей стоїть за Дніпром у потужно укріпленому блокаузі. У Любечі – 5000 різного війська, над котрим є полковником пан Магіаш Фронкевич, мозирський староста». Кілька тисяч козаків «близько підкопалися і щоденно на гердці виходять, стріляють з гармат, нападають на людей, що знаходяться в місті». Тим часом на допомогу осадженому козаками Любечу прийшло 100 литовських кіннотників. 17 вересня до Речиці надійшла нова інформація про Любеч: «вони й так три тижні й кілька днів (як бачимо, бої під Любечем розпочалися раніше 31 серпня як мінімум на тиждень, а 31-го Любеч, вочевидь, був узятий у повну облогу. – **І.К.**) обороняються, не маючи ні в кого допомоги», а «лоєвська піхота не хоче їм допомогти»⁴⁸.

Любечка та лоевська залога армії ВКЛ перебувала у скрутному становищі: «Про потугу любечан кажуть, що три тисячі було, або півтори тисячі, всі кінні сізлі з коней, побитих, померлих велика сила. У Лоеві знати з півтори тисячі було вимерло, піхоти немало. Пан Фронкевич полковник в Любечі. Часті листи приходять до місцевих панів ротмістрів з Любеча, з Лоева, заради Бога слізно просять про допомогу»⁴⁹. За підрахунками Ю. Мицика, у Лоеві залишилося усього близько 800-1000 вояків. Армію ВКЛ до того ж косила якась хвороба. У серпні 1651 р., коли шляхтич Олександр Яблонівський підвозив провіант з Речиці до Лоева, половина його хоругви лежала хвора у Речиці⁵⁰.

Знаючи про осаду Любеча та Лоева та не бажаючи опинитися у повному оточенні, Радзивіл приймає рішення залишити Київ. 1 вересня армія ВКЛ вийшла з Києва, гетьман Хмельницький наказує відкрити їй дорогу: «Хмельницький двох козаків прислав, наказуючи своїм людям припинити бої. Ці ж два козаки до Лоева й Любеча їхали, оголошуючи про перемир'я, аби козаки від облоги там тих полків литовських відступили»⁵¹.

Загалом, у 1651 р. армію Хмельницького спіткали військові невдачі – був узятий Київ, козаки зазнали поразки під Берестечком, як наслідок – був підписаний невідгідний Білоцерківський договір. За угодою від 18 (28) вересня 1651 р. Чернігівське воєводство поверталось до складу Речі Посполитої, а польській шляхті поверталися усі землі: «можуть вступати у володіння своїми маєтками і одразу брати під свою владу всі доходи». Реєстровому козацтву наказувалося переселитися до Київського воєводства (для цього планувалося створити нові реєстри)⁵².

У вересні козаки Чернігівського полку продовжували облогу Любеча та Лоева. Зняли вони її лише 5 жовтня: «чи їм Господь Бог дав страх, чи з Корони мають щось новини, або якихось хитрощів вжили, але повідомили, що мають універсал від Хмельницького про те, що вже настав мир. Того ж таки дня вони тихо відправили артилерію і вози... Пободайло показав універсал Хмельницького про те, що настав мир і що йому наказав (Хмельницький) відступати з військом». 8 жовтня козаки «у

доброму порядку» відступили від Любеча⁵³. 9 жовтня шляхтич О. Яблоновський у листі до Я. Кишки повідомляв, що п'ять тижнів облогу Лоева тримали 250 піхотинців та 260 кіннотників (ще 250 було послано в роз'їзд, та навряд чи встигли повернутися до початку облоги міста). 20 вересня війська Пободайла намагалися взяти Лоев штурмом, загинуло кілька офіцерів, близько 100 обложених було поранено. На кілька днів було укладене перемир'я, у цей час на допомогу осадженому Лоеву прийшли загопи шляхтичів Качинського та Юзефовича з Упитського та Брацлавського повітів. Однак допомога не змогла пробитися до оточених і стала на околиці міста. Облогу припинив лише універсал Хмельницького про укладання Білоцерківського договору. Козаки Пободайла отримали його 5 жовтня, 6-го до Лоева був надісланий трубач-парламентар. На переговорах Пободайло показав лоевському полковнику універсал про мир. Згодовний лоевський гарнізон тоді придбав у повстанців продовольство (запасів котрого козаки мали ледь не на рік), жовніри стали радіючи миру пити з повстанцями горілку. 7 жовтня Пободайло провів другий раунд переговорів, а 8-го козацьке військо пішло з-під стін Лоева⁵⁴.

Хоча Пободайло і виконав гетьманський наказ та зняв облогу міста, рішення Білоцерківського мирного договору його відверто розчарували. На Військовій Раді його, як наказного гетьмана, делегували на поїздку до Чигирини. У столиці Пободайло навіть був ув'язнений за непокору гетьману, однак незабаром його відпустили – з наказом пустити панських урядників до маєтків, але козаків з цих місць не виводити⁵⁵.

Сейм Речі Посполитої не імплементував статті Білоцерківського договору. Це дозволило й Б. Хмельницькому не виконувати його положення⁵⁶. Відповідно, наказ вивести козацькі частини до Київського воєводства виконувався дуже мляво, ймовірно, його саботувало і рядове козацтво, і старшина. Відомо, що взимку 1652 р., коли польське військо рушило на Чернігівщину, Хмельницький лише тоді наказав чернігівському полковнику С. Пободайлу не чинити опір та вивести козаків на Київщину⁵⁷. Опісля перемоги козаків 2 липня 1652 р. під Батогом, Чернігівське воєводство знову було зайняте козаками⁵⁸.

Любеч, що залишився під владою литовського війська, фактично став його головною опорою на Лівобережжі (хоча чимало шляхтичів Любецького староства ще у 1649 р. перейшла на козацький бік, продовжуючи службу у складі Чернігівського полку). У 1651 р. Януш Радзивіл за привілеєм короля Яна Казимира отримав Любецьке та Лоевське староства. Після смерті Радзивіла у 1655 р. Лоев перейшов до чернігівського воєводи (у цей час це була суто формальна посада. – **І.К.**) Криштофа Тишкевича⁵⁹.

У 1652 р. Любеч знову перебував у козацькій облозі, але за наказом Б. Хмельницького «войска, по договорам своим, разошлись, польские по назначенным местам, а козаки в свои дома»⁶⁰. Незабаром Любеч та Лоев були відвойовані козаками. Не пізніше квітня 1653 р. Я. Радзивіл вимагав у Хмельницького звільнити місто, однак гетьман відмовився: «Лоева и Любеча ему не уступит, для того что они стали по обе стороны реки Днепра. И только их поступитца, и поляком и литве будет дорога чиста во всю Украину»⁶¹.

Як бачимо, опісля поразки 1651 р. і втрати Любеча та Лоева, як ключових пунктів Північного Подніпров'я, козацькій армії вдалося взяти ці міста у тривалу облогу. Тим самим дії козаків, фактично у тилу армії Великого князівства Литовського, зробили взяття Києва не стратегічною, а тактичною перемогою. Армія Радзивіла не змогла реалізувати свою перевагу повною мірою, а її очільнику прийшлося відмовитись від планів з'єднання з основними силами польської корони.

1. Тут і далі подане датування за старим та новим (у дужках) стилем. На той час різниця між юліанським та григоріанським календарями становила 10 днів.

2. Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.) // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 2006. – Вип. 6 (471). – С. 36-37; Білоруська історіографія відзначає, що це війська Радзивіла готувалися відбити козацьку агресію (Див. наприклад Анисавец М.І. Лоеўская бітва // Беларускі гістарычны часопіс. – 2006. – №7. – С.10).

3. Мицик Ю. А. Невідомі листи керівників Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. // УІЖ. – 2001. – № 1. – С.138-139.
4. Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.37.
5. Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – 792 с.; іл. – Т.2.: Кадэцкі корпус – Яцкевіч. – С.216.
6. Мицик Ю. Степан Подобайло // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. – Кн.2. – К., 2004. – С.129-130.
7. Мицик Ю. А. Невідомі листи керівників Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр... – С.139.
8. Мицик Ю. Степан Подобайло... – С.129-130.
9. Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.37, 39-40.
10. Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.37, 41; Мицик Ю. З нових документів про національно-визвольну війну українського народу (1648-1658 рр.) на Сіверщині. Частина 2 // Сіверянський літопис. – 1998. – №6. – С.23; Макушников О.А. Гомель с древнейших времен до конца XVIII века. Историко-краеведческий очерк. – Гомель: Республиканское унитарное предприятие «Центр научно-технической и деловой информации», 2002. – С.114-116.
11. Мицик Ю. А. Невідомі листи керівників Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр... – С.136, 140.
12. Мицик Ю. З нових документів про національно-визвольну війну українського народу (1648-1658 рр.) на Сіверщині. Частина 2... – С.23.
13. Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в трех томах. – Т.III. 1651-1654 гг. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – С. 21-24.
14. Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.42, 43.
15. Там само. – С.37, 39-40.
16. Там само. – С.37; Гурбик А. Бойові дії на півночі України та битва за Київ влітку 1651 р. // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військове мистецтво. – К.: Видавництво «Генепа», 1998. – С.94; Макушников О.А. Гомель с древнейших времен до конца XVIII века. Историко-краеведческий очерк... – С.114-116, 206; Мицик Ю. З нових документів про національно-визвольну війну українського народу (1648-1658 рр.) на Сіверщині. Частина 2... – С.23.
17. Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.41; Мицик Ю. Степан Подобайло... – С.130.
18. Мицик Ю. Степан Подобайло... – С.130.
19. Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.41; Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.216.
20. Макушников О.А. Гомель с древнейших времен до конца XVIII века. Историко-краеведческий очерк... – С.114-116.
21. Анісавец М.І. Лоеўская бітва... – С.10.
22. Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.41; Анісавец М.І. Лоеўская бітва... – С.4, 10; Тарасенко І. Лоїв у літописах і хроніках середини XVII – початку XVIII ст. // Гісторыя Лоеўскай зямлі. Факты, Каментарыі: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 500-годдзю утварэння г.п. Лоеў (Лоеў, 20 кастрычніка 2005 г.) / Рэдкал. С.А. Чаропка (адк. рэд.) і інш. – Гомель, 2006. – С.52.
23. Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.217.
24. Білоруські історики оцінюють кількість охоронців лоевської переправи у 3 тисячі козаків Чернігівського та Ніжинського полку (Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.216).
25. Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.41.

26. Цієї думки дотримуються і білоруські дослідники (Анісавец М.І. Лоеўская бітва... – С.11).
27. Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.42; Анісавец М.І. Лоеўская бітва... – С.11.
28. Анісавец М.І. Лоеўская бітва... – С.11.
29. Літопис Самовидця / Підготував до видання Я.І.Дзира. – К.: Наукова думка, 1971. – 208 с. – С.61.
30. Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.42.
31. Там само. – С.42-43.
32. Літопис Самовидця... – С.61; Тарасенко І. Лоїв у літописах і хроніках середини XVII – початку XVIII ст. // Сіверянський літопис... – С.12-13.
33. Анісавец М.І. Лоеўская бітва... – С.10.
34. Милорадович Г. Местечко Любеч (прежде бывший город). – Чернигов; СПб.: Типография губ. правления и Штаба Отд. Корпуса Внутренней стражи, 1853/1859. – С.9; Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.216.
35. Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.42.
36. Глушак Т.П., Жагловський А.П., Пінчук З.М. та ін. Краю Ріпкинський мій... – К.: Чернігівське земляцтво, 2004. – С.13.
37. Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.43.
38. Мицик Ю. А. Невідомі листи керівників Національно-визвольної війни українського народу 1648 – 1658 рр... – С.146.
39. Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.43; Гурбик А. Бойові дії на півночі України та битва за Київ влітку 1651 р... – С.98; Йоган-Христіан Енгель. Історія України та українських козаків // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. – Випуск 9-10: Patria / За редакції В.Кравченка. – Харків: ТОВ «НТМТ», 2008. – С.157; Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.216.
40. Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.43-44; Гурбик А. Бойові дії на півночі України та битва за Київ влітку 1651 р... – С.92, 96; Мицик Ю. Степан Подобайло... – С.131; Мицик Ю. З нових документів про Національно-визвольну війну українського народу (1648-1658 рр.) на Сіверській Україні // Сіверянський літопис. – 1999. – №2. – С.32; Величко С.В. Літопис. Т.1 / Переклад з книжної укр. мови, вступна стаття, коментарі В.О. Шевчука; Відповід. ред. О.В.Мишанич. – К.: Дніпро, 1991. – С.92, 348-351.
41. Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – 688 с.; іл. – Т.1.: Абаленскі – Кадэнцыя. – С.404.
42. Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.44-46; Анісавец М.І. Лоеўская бітва... – С.11.
43. Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городничского уезда. – М.: Университетская типография, 1871. – С.111-112; Василенко Н.П. Генеральное следствие о маестностях Черниговского полка 1729-1730 гг. – Чернигов: Типография Губернского земства, 1908. – С.62; Гурбик А. Бойові дії на півночі України та битва за Київ влітку 1651 р... – С.99.
44. Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.216.
45. Енгель Йоган-Христіан. Історія України та українських козаків... – С.157; Мицик Ю. Прокіп Шумейко // Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети / Редкол.: В. Смолій відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий дім «КМ Academia», 1998. – Кн. 1. – 400 с.; Милорадович Г. Местечко Любеч (прежде бывший город)... – С.9-10.
46. Матіаш Фронкевич. – І.К.
47. Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.50-52.

48. Мицик Ю. З нових документів про Національно-визвольну війну українського народу (1648-1658 рр.) на Сіверщині. Частина 2... – С.25.
49. Там само. – С.16, 24-25.
50. Мицик Ю. Лоїв у роки Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр. // Гісторыя Лоеўскай зямлі. Факты, Каментары: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 500-годдзю утварэння г.п. Лоеў (Лоеў, 20 кастрычніка 2005 г.) / Рэд.кал. С.А. Чаропка (адк. рэд.) і інш. – Гомель, 2006. – 220 с. – С.33.
51. Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.52.
52. Ефименко А.Я. История украинского народа. – К.: «Лыбидь», 1990. – С.244; Хрестоматія з історії Української РСР / За ред. І. О. Гуржія. – Т. 1. – К.: Радянська школа, 1959. – С.276; Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право. – К.: Основи, 1996. – С.23.
53. Мицик Ю. З нових документів про Національно-визвольну війну українського народу (1648-1658 рр.) на Сіверщині. Частина 2... – С.26.
54. Мицик Ю. Лоїв у роки Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр.... – С.33.
55. Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк. У 2 т. – К.: ДЦ «НВЦ «Пріоритети», 2012. – Т.1. – С.7-8.
56. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – К.: «Глобус», 1992. – Т.2. – С.31.
57. Універсали Богдана Хмельницького 1648 – 1657 / Упорядники І. Крип'якевич, І. Бутич. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – С.125.
58. Дорошенко Д.І. Нарис історії України... – С.32.
59. Города, местечки и замки Великого княжества Литовского: Энциклопедия. – Минск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2009. – С.194; Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Tom V (Kutowa Wola – Malczyce). – Warszawa: nakładem władysława Walewskiego. Druk «WIEKU» Nowy-Świat Nr. 59, 1884. – S.395; Пашкевіч У. Да пытання аб уладальніках Лоева ў XVI – XVIII ст. // Гісторыя Лоеўскай зямлі. Факты, Каментары: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 500-годдзю утварэння г.п. Лоеў (Лоеў, 20 кастрычніка 2005 г.) / Рэд.кал. С.А. Чаропка (адк. рэд.) і інш. – Гомель, 2006. – С.59.
60. Рігельман О.І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. – К.: Наукова думка, 1994. – С.204.
61. Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в трех томах. – Т.III... – С.262, 266.

В статье сделана попытка более полно реконструировать ход «Битвы под Репками» 26 июня (6 июля) 1651 г. В результате боя под Репками казацкая армия потерпела поражение. Армии Великого княжества Литовского удалось взять Чернигов в осаду и захватить Киев. Однако действия казацкой армии в тылу армии ВКЛ не дали возможности Я. Радзивилу объединиться с основными силами Польской короны.

Ключевые слова: Лоевская переправа, Репки, Черниговский полк, армия Великого княжества Литовского, польный гетман Я.Радзивил, черниговский полковник С.Пободайло.

The article attempts to reproduce the course of «Battle by Ripky» on June 26 (6 July) 1651 in a more detailed way. The course of that conflict turned out unsuccessful for the Cossack's forces as the troops of the Kingdom of Lithuania managed to surround Chernihiv and conquer Kyiv. Nevertheless, the actions of Cossack's army in the rear of the Lithuanian army have prevented the Radzyvil army to unite with the main Polish forces.

Key words: Loevskiy passage, Chernihiv regiment, Лоевська переправа, Чернігівський полк, army of the Kingdom of Lithuania, field hetman Yanush Radzyvil, Chernihiv colonel Pobodaylo.